

РАНОРАМА: ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ II

Қырғиқабақ соғысы

Дәрістің мақсаты: Екінші дүниежүзілік соғыс аяталғаннан кейінгі «Қырғи-қабак соғысының» қалыптасуы мен дамуын, негізгі оқиғалары мен қозғалыстарын сипаттау.

Кілт сөздер: апартеид, кубалық ядролық дағдарыс, феминистік қозғалыс, «темір шымылдық», Корея соғысы, Прага көктемі, «алты күндік соғыс», суэц дағдарысы, Вьетнам соғысы.

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңдегі «қырғиқабак соғыс» деп сипаттаған алғашқы уақытта бұл ұғым қарама-қарсы саяси және экономикалық екі көзқарас арасындағы күрес ретінде тұжырымдалуы мүмкін. Құрама Штаттар дүниежүзін демократия мен капитализм арқылы экономикалық өркендеуге жеткізуге ұмтылды. Совет одағы, Қытай және басқа да коммунистік мемлекеттер капиталистік интернационализмді болдырмауға тырысты. Коммунистік режимдер маркстік-лениндік ілім, орталықтан жоспарлау, экономикалық дербестік пен жеке мүдделердің мемлекетке бағынуы елдің материалдық жағынан байып, барлығына бірдей әлеуметтік теңдік алып келетінін көрсетуге ұмтылды. Уинстон Черчилль «темір пердеге» теңегендей, Еуропа арасы екіге бөлінді: Америка Құрама Штаттар әскері және оның Батыс Еуропалық НАТО одағына қарсы 1955 жылы Совет одағы өзінің Шығыс Еуропа әріптестерімен бірігіп құрған әскери Варшава шартты ұйымы тұрды.

Экономикалық өсудің жалғасуы соғыстан кейінгі плантаны қамтыған ірі саяси мен әлеуметтік күйзелістер үшін басты орта болды. Алдыңғы дәрістерде атап өтілгендей, соғыстың аяқталуы сөзсіз бейбітшіліктің орнауына әкелмеді. Еуропалық ұлы державалар орнына келген алып державалар жаһандық үстемдік үшін ынтымақтастықтан өткір бәсекелестікке өтті. «Қырғиқабак соғысы» деп аталған соғысқа еуропалық отарлық империялардың толық құлауы мен жүздеген егеменді мемлекеттердің пайда болуына әкелген деколонизация процесі ықпал етті. Ашық тікелей қақтығыстан ядролық соғысқа ұласу қаупінен қорыққан алып державалар максималды түрде әртүрлі құралдармен – ауқымды экономикалық көмектен әскери интервенцияға дейін – жаңа геосаяси мүмкіндіктерді пайдаланды. Осы арқылы олар еуропалық империалистер қалдырған аймақтарда өзінің ерекше қатысуын орнатқысы келді.

Бұл жаһандық күрестегі маңызды мәселе – КСРО мен АҚШ-тың өз жүйесінің адамгершілік басымдығын жария етуге тырысуымен байланысты нақтылайтын болсақ, оның «прогрессивтік» табиғатын, демократизм, әлеуметтік әділеттілік идеалдарына үлкен сәйкестігі. Мұндай аргументтердің шынайылығы мәселесін шетте қалдыра отырып, планетаның миллиондаған тұрғындарының ақылдары үшін идеологиялық бәсекелестік «жаһандық ояну» контекстіне сай келді. Ол жаппай қарсылықтар, демонстрациялар мен әлеуметтік пен саяси теңсіздіктің әртүрлі формаларымен күресте көрініс тапты.

«Қырғиқабак соғыс», деколонизация мен 60–70 жж. қарсылық қозғалысы осы дәрістің негізгі тақырыптарының бірі болады.

Атап өтерлігі, ұлы державалардың бәсекелестігіне негізделген жағдай табиғаты бойынша тұрақсыз, көпжағдайда хаосқа ұмтылушы болды. КСРО мен АҚШ-тың арасындағы антагонизмге қарамастан, олар ядролық соғыспен байланысты қауіпті түсінді. Мұндай соғыста ол басталған жағдайда жеңімпаз болмас еді, барлығы жеңілген болар еді. Егер әрине адамзат баласы ядролық армагеддонды бастан аман-есен өткеретін болса ғана іске асар еді. Сондықтан ұлы державалар ешқандай да бір себеппен кесіп өтуге болмайтын сызықтың барын сезінді.

Адамзат баласының фатальдық қақтығыс жағдайына бір қадам қалған жағдайлар да болды. Олардың қатарына 1950 жылы басталған Корея соғысы мен 1962 жылғы Кариб дағдарысын жатқызуға болады. Корея соғысы жағдайында ашық жарияланбаған болса да, АҚШ-тың КСРО-ның негізгі азиялық одақтасы Қытаймен соғысқа жетті. 1962 жылы мәселе кеңестік әскери, соның ішінде Кубадағы оның ядролық қатысуынан туындаған қақтығысқа қатысты болып отыр. Екі жағдайда да кеңестік пен американдық көшбасшылар өзара қырып-жоюдың орнына компромиске келуді қалады: Корея 3 жылғы соғыстан кейін солтүстік кеңестік пен оңтүстік американдық бөліктерге бөлінген еді. Кариб дағдарысы болса, бір уақытта Кубадағы кеңестік ядролық бағдарламаның тоқтатылуы мен Түркиядан американдық әскерлердің шығарылуымен аяқталды.

Коммунистік Солтүстік Корея үкіметін қолдауға жіберген Қытай қарулы күштері Құрама Штаттар бастаған Біріккен Ұлттар Ұйымының әскерімен күресуге біркелкі жабдықталмады. Соған қарамастан, бұл әскерлер БҰҰ күштерінің бетін қайтарып, соғысты тығырыққа тіреді.

Корей соғысы жаппай қару шығаруды күшейтті. 1952 жылы Құрама Штаттар ядролық синтез қағидаты бойынша жұмыс істейтін алғашқы сутегі бомбасын сынады. Тынық мұхит аймағында сыналған қарудың жарылыс күші 10,4 миллион тоннаға жетті, бұл – Нагасакидегі жарылысқа қарағанда бес жүз есе көп.

Совет одағы келесі жылы майдан алаңындағы таразының басын теңестірді. 1952–1974 жылдар аралығында Ұлыбритания, Франция, Қытай, Израиль және Үндістан ядролық клубқа қосылды. Алайда арсеналдары салыстырмалы түрде аз болды. 1960 жылдардың ортасына қарай Ресей және Америка Құрама Штаттарының бір күнде миллиондаған адамды жойып жіберуге қуаты бар ядролық зымырандармен жабдықталған суасты қайықтары болды.

Еуропалық құрлықтың өзінде Германияның Шығыс ГДР мен Батыс ГФР-ға бөлінуінен кейін алып державалар орнатылған ықпал ету аймақтарының қабылдануына келді. АҚШ КСРО бақылаған соцлагерьдің істеріне араласпады, ал КСРО Батыс Еуропаның ішкі өмірінде белсенді қатысудан шетте қалды. Жекелеп алғанда АҚШ пен НАТО 1956 жылы көтерілген көтеріліске шыққан венгрлерге (олардың үндеулеріне қарамастан) ешқандай елеулі көмек көрсетпеді. Олар 1968 жылдың тамызында да Варшава келісімшарты елдерінің әскерлері чехославтық либералдардың «адами бейнесі бар социализмды» құру бойынша ұмтылыстарына тоқтау қойды. Өз тарапынан КСРО ұзақ уақыт бойы соғыстан кейінгі Франция мен Италияда күші мен беделі елеулі болған батыс еуропалық коммунистік жолдастарын бұғауда ұстады. Еуропадағы екі лагерьге бөлінген жағдайды тұрақтандырудың символына 1961 жылы Батыс Берлин айналасында шығыс немістердің батысқа қарай одан әрі эмиграциясын тоқтату үшін жасалған Берлин қабырғасы айналды. Америка өзінің ашық білдірген және қабылданған шешімдердің ең жақсысы деп осы қабырғаның орнатылуын қолдады. Президент Джон Кеннеди «бұл қабырға керемет шешім болмаса да, ол дегенмен соғыстан мың есе артық» деп дәл ортақ көңіл күйді сипаттай білді.

Мұндай ықпал ету аймақтарынан өзара алшақтау ұстанымы негізінен Еуропа мен КСРО, АҚШ-қа да қатысты қолданылды. Бұл аймақтардан тыс жалпы ортақ «Үшінші әлем» деп аталған облыстарда басқа ережелер әрекет етті. Ол көбінесе еуропалық империялардың құлдырауы нәтижесінде пайда болған биліктің вакуумына негізделді. Мәлімдемелерге қарамастан, отарлық әкімшілік отарларды егеменді өмір сүруге дайындау үшін елеулі ұмтылыстар жасамады. Картада отарлық иеліктерді алмастырған мемлекеттер әдетте кәдімгі басқару құралдарынсыз қалды. Оларға техникалық тұрғыда білімді кадрлар қажет болды, қаржылық ресурстар жетіспеді; шегаралар мен ішкі тәртіпті сақтау үшін қазіргі қаруландыру қажет еді.

Осының барлығын – мамандар, инвестициялар, қару-жарақты ұлы державалар ұсына алды. Олардың көмегімен мектептер соғылды, Асуандық гидро жол сияқты жаппай құрылыстар ұсынылды, ауылшаруашылығын механизациялауға бағытталған реформалар жүргізілді. Олардың барлығының бенефакторға қатысты лояльдық түріндегі өз бағасы болды; лояльдық жаңадан құрылған мемлекеттердің элиталарының қаржыландырушы ұлы державаның сыртқы саяси бағытын қолдауды және экономиканың ұлы державалар ұсынған үлгіге: жоспарлы экономика немесе экономикалық либерализацияға өтуін білдірді. Бірақ барлығы және әрдайым осы геосаясаттың шеңберінде әрекет етпеді. Биполярлық жүйе жас мемлекеттерге ұлы державалар арасында құлық жасап, өзіндік саясатын жүргізуге мүмкіндік берді. Мысалы, Мысыр мен Сирия, модернизация бағытына бет бұрған екі араб мемлекеті ұзақ уақыт бойы кеңестік әскери мен қаржы көмегінің алушылары болды. Бірақ бұл жағдай Сирияға американдық жоғарғы дипломаттарды шақыруға және американдық кредиттік транштарды қабылдауға кедергі жасамады. Ал Мысырға жаңа президент Анвар Садаттың келуімен толықтай АҚШ-қа бағытталуына кедергі жасамады.

Еуропадан тыс аумақта «қырғиқабақ соғыстың» динамикасын анықтаған империялардың демонстрацияның өзі әртүрлі сценарийлер бойынша жүрді. Мысалы, Филиппиндерде 1946 жылы немесе 1948 жылы Цейлонда отарлық биліктен билікті жергілікті институттарға беру тез және ешқандай да бір қақтығысыз өтті. Іс жүзінде бір сағаттың ішінде француздық Батыс пен Экваторлық Африканы құраған отарлардың тәуелсіздігі жарияланды; олардың орнында 1960

жылы ондаған жаңа мемлекеттер пайда болды, олардың бір бөлігі бұрынғы метрополиямен әскери уағдаластықтармен және тығыз мәдени ынтымақтастықпен байланысып қалды.

Британдық отарлардың кейбірінде жағдай басқаша дамыды. Атап өтер болсақ, Кения мен Малайяда 50-жылдары жергілікті халықтар отарлық билеушілерге қарулы көтерілістерге шықты. Екі жағдай да Британияға отарлық әскерлерге елеулі контингентті жіберуге тура келді. Тұрақты әскерлер контпартизандық бірнеше жылдық операциялардан кейін көтерілісшілерді талқандап, орталықтың билігін қалпына келтіру мүмкін болды. Сәтсіз нәтижеге қарамастан, көтерілістер 1957 жылы Малайя мен 1963 жылы Кенияның тәуелсіздік алуының алғышарты болды. Бұл аймақтардағы тәртіп британдық империяға қымбатқа түсті.

Ұлыбританияның Африкада он бес отары болды. Оның ең үлкені – Нигерияда 1960 жылы шамамен қырық миллион адам болған. Бұл Шотландия халқы санынан сегіз есе көп. Соғыс жылдарынан бастап британдық әкімшіліктер жергілікті халықтың саяси институттарға араласуын арттыру үшін кішігірім білімді элиталармен кеңес беру кеңселерінде, жергілікті билік органдары немесе мемлекеттік қызметтерде қарбалассыз жұмыс істеп жатты. Бірақ 1945 жылдан кейін тәуелсіздік қозғалысы серпін алды. Тәуелсіздік алғаннан кейін Гана болып өзгерген Британдық Алтын Жағалауда 1940 жылдардың соңында тропикалық Африканың тұңғыш ұлтшыл қаһарманы және ұйымдастырушысы – Кваме Нкрума (Kwame Nkrumah, 1909–1972) көзге түсті. Америка Құрама Штаттарында білім алып, Гандидің Үндістандағы зорлықсыз қарсыласу стратегиясын басшылыққа алған ол, Британ режиміне табандылықпен қарсылық көрсету үшін митингтер, шерулер, ереуілдер мен бойкоттарды үйлестіретін Ұлттық Конвент партиясын (ҰКП) құрды. 1951 жылы Британия жалпыға ортақ сайлау жүргізуге келісіп, радикалды ҰКП партиясының жеңілетініне үміт артты. Алайда үміт ақталмады. Сөйтіп, отаршы шенеуніктердің сол уақытта түрмеде отырған Нкруманы «үкімет басшысы» етіп тағайындаудан басқа амалы қалмады. 1954 жылы Афроамерикан жазушысы Ричард Райт Ганаға барады. Ол ҰКП митингісіне қатысып, Нкруманың халық арасында ұлтшылдық қозғалысты дәріптейтін ұйымдастырушылық қабілетіне куә болып қайтады.

Сөз сөйлеуші [Нкруманың жақтаушыларының бірі] ағылшын тілінде «иә» немесе «жоқ» деген жауап қайыратын сұрақ қояды. Өйткені ол тыңдаушылардың жиналысқа қатысуын қалады. . .

«Нкрумамен сіздер талай жерге жеттіңіздер және ол әрі қарай да жетелей береді! . . . Оның сіздерді ешқашан жерге қаратпайтынына сенулеріңіз керек! Ол сіздер үшін түрмеге отырды, сіздер үшін азап шекті, сіздер үшін өз өмірін қиюға дайын! . . .

- Ол сіздер үшін күресе ме?
- Иә!
- Сіздер ол үшін күресесіздер ме?
- Иә!
- Ал біз не үшін күресеміз?
- БОС-ТАН-ДЫЫЫЫҚ! БОС-ТАН-ДЫЫЫЫҚ!».

Үш жылдан кейін Гана Нкруманың төрағалығымен тәуелсіздікке қол жеткізді. Сол кезеңдер мен 1965 жыл аралығында Британия Африкадағы он отарына, кең байтақ Нигерияны қоса алғанда, еш зорлық-зомбылықсыз бостандығын береді.

1954 жылы Алжирде қанды және талқандаушы қақтығыс орын алды. 1956 жылы Тунис пен Мароккоға өздерінің протекторатынан шығуға рұқсат берген Франция Алжирге автономия беруге дайын болмады. Алжир жарты миллиондық еуропалық алжирлік диаспорамен қатар, Францияның өз тұрғындарынан құралған еді. Отарлық әкімшілік пен франкоалжирліктерге (пье-нуар, «қара аяқты» деп аталғандар) алжирлік ұлтшылдар ұйымдастырған Ұлттық азат ету Майданы қарсы тұрды. Соғыс бұл аумақта француздық әскер мен көтерілісшілер арасындағы қарулы қақтығыс формасына ғана емес, теңіз жағалауы қалаларындағы еуропалық кварталдарындағы лаңкестік шабуылдар түрінде де болды. Бұл соғыстың нәтижесі француздық төртінші республиканың құлауы мен билікке генерал Шарль де Голльдің, нацистерге француздық қарсылық көрсетуші батырлардың бірінің келуімен шешілді. Де Голль «Алжирды өткізбеге» ұмтылыс жасады, бірақ 1960 жылы қалыптасқан жағдайдың тығырығын түсінген ол Майданмен келіссөздерді бастады. Екі жылдан кейін Алжирде референдум өткізілгеннен кейін ел өз тәуелсіздігін алды; оның артынша елден еуропалықтардың жаппай кетуі басталды.

Француз отарларындағы африкалықтар Француз Ұлттық Ассамблеясының өкілдеріне дауыс берді. Бірақ бұл шектеулі азаматтық сайлауда ұлтшылдық қозғалыстардың отарлық билікке деген қарсылығы басылмады. Париждегі өкілдіктің тәуелсіздікті алмастыра алмайтынын айтып, жергілікті билік органдарында африкалық бақылаудың жоғына наразылық білдіріп, кейбір африкалықтар бюллетеньдерін жыртып тастады.

Деколонизация нәтижесінде елеулі шығындарға ұшыраған мемлекет Вьетнам еді. 1954 жылы Женева келісімдері қол қойылуы қарсаңында аймақта соғыс 14 жыл – 1940 жылғы жапондық шабуылдан бері жүріп еді. Француздық Үндіқытайдың орнына 4 мемлекет – Лаос, Камбоджа мен коммунистік Солтүстік пен антикоммунистік Оңтүстікке бөлінген Вьетнам пайда болды. Екі Вьетнам арасындағы соғыс болмай қолмайтын жағдайда еді, әсіресе оңтүстік вьетнамдық католик Нго Динь Зьемның жемқор режимінің танылмағандығының артуына байланысты. АҚШ өзінің коммунистік экспансияны «тежеу» доктринасына сәйкес Оңтүстік Вьетнамды ақша, қару-жарақ пен әскери мамандармен қолдап отырды. Бірақ бұл оңтүстік вьетнамдық әскерлерге Вьетконгпен – Солтүстік Вьетнам қаржыландырған әскери-саяси ұйыммен күресу басымдық бермеді. Бұл ұйым елді біріктіру үшін партизандық соғысты бастады.

Вьетконг және Солтүстік Вьетнам жауынгерлері 1968 жылдың қаңтарында қала шабуылдарын бастап, Сайгон мен бірнеше басқа қалалардағы жағдайды тұрақсыздандырды. АҚШ пен Оңтүстік Вьетнам әскері наурыз айына дейін Сайгонды басқаруды қалпына келтірсе де, бұл шайқас америкалықтардың пікірінше, соғыстың бетбұрыс кезеңі болды.

1964 жылдан төңкеріліс нәтижесінде Зьемнен құтылғаннан кейін АҚШ соғыстың ауыртпашылығын өз мойнына алды. Олардың әскери қатысуы жүздеген кеңесшілерден 1968 жылы 600 мыңға дейін ұлғайды. Партизандық отрядтар және Вьетконгтың тұрақты құрылымдарымен қарулы әрекеттер тұрғындардың жаппай кесіп-жаншылуы, саяси өлімдер және пальмадағы бомбалар жарылысымен сипатталды. 70-жылдардың басында әскери театр кеңейіп, Оңтүстік пен Солтүстік Вьетнаммен қатар, Лаос пен Камбоджа – екі егеменді мемлекеттер қосылды. Оларға жалпы алғанда шамамен 7,5 миллион тонна бомба тасталды. Бұл американдықтардың Екінші дүниежүзілік соғыста тасталған бомбалардан үш есе артық еді. Бірақ коммунистерді құртып, солтүстіктің оңтүстікке қарай жылжуына кедергі жасауға бағытталған бұл ұмтылыстар жеткіліксіз болды. 1973 жылы АҚШ-тың әскері аймақты тастап, Оңтүстік Вьетнамды Солтүстік Вьетнаммен бір өзін қалдырды. Әрине артынша құлдырау болды, 1975 жылға таман солтүстік вьетнамдық танкілер Сайгон көшелерімен жүрді.

АҚШ тарихындағы ең қымбат соғысқа айналған бұл соғыс американдықтарға 60 мың адамның қаза болып және 300 мың адамның жаралануына әкелді. Қанша вьетнамдықтың қаза болғанын ешкім білмейді, бірақ саны миллиондағанды құрайды.

Американың ұзаққа созылған және аз перспективалық соғыстан шығуына 60-жылдары жаһандық құбылысқа айналған қарсылық қозғалысы ықпал етті. Іс жүзінде ол халықаралық азаматтық қоғамның пайда болуын сипаттады. Оның қалыптасуында рөлге ие болған факторлар көп еді: үшінші әлем елдеріндегі сауаттылықтың артуы; әлеуметтік мемлекетке негізделген бірінші әлем мемлекеттеріндегі жоғарғы білімге жол ашылуы; ақпаратың алмасуының жылдамдауы; экономикалық өсу мен одан туындаған әлеуметтік мобильділік, құбылмалылық пен қорқыныш сезімі. Жаппай халықтың саясаттануы негізгі болып, ол деколонизациямен қатар жүрді. Антиотарлық қозғалыстардың көшбасшыларына, партияның көсемдеріне, «еркін әлемнің» жетекші саясаткерлеріне идеологияландырылған, мобилизацияланған азаматтар, яғни жан-тәнімен берілген адамдар қажет еді. Олар арқылы билік өз өмір сүруі мен әрекеттерін негіздей білді. Егер біреулер үшін саясаттандыру «идеологиялық өңдеу» формасы болса, ал сол уақытты өткерген көпшілік басқалар үшін деколонизация мен кеңес-американ қарама-қайшылығының мазасыздығының қиын кезеңдері билікке ие болушылардың бақылауынан шыққан азаматтық белсенділіктің мектебіне айналды. Осыған байланысты 60–70-шы жж. қарсылық қозғалысы екі ғасыр бұрын Француздық революция оқиғаларындай жаппай саясаттағы шырқау шегіне жеткен кезең деп анықтауға болады.

Қарсылық қозғалыстарының бағдарламалары әртүрлі еді, әрине, олардың барлығы керемет, әділетті қоғамды құру ниетінен туындады. Америка мен Оңтүстік Африкада адамдар нәсілшілдік пен сегрегацияға қарсы шықты. Қара нәсілді халықтың құқықтары үшін шыққан Мартин Лютер Кинг пен Малкольм Икс Бок сияқты тұлғалармен қатар әлеуметтік пен

экономикалық теңдікті талап еткен «екінші толқын» феминистері, иммигранттарға қарсы кемсітушілікпен күресушілер, жергілікті халықтарға құқықтарды беруді жақтаушылар әрекет етті. Бақуаттылық жағдайында өскен Еуропадағы жастар дәстүрлі құндылықтарды қайта қарауды талап етті. Оларды кез келген жолмен жасалған тұрақтылық қызықтырмады, білімге деген жолдың ашылуы, әлеуметтік лифтілердің болуы, тарихи жады мен жыныстық қатынастар мәселесінде табуды алып тастау және жаппай бақуаттылық мемлекетіндегі таптық тепе-теңсіздік дилеммасы мазалады.

1968 жылы жұмысшылардың ереуілдерімен тұспа-тұс келген студенттік толқулар бүкіл батыс Еуропа бойынша таралды. Оларға АҚШ-тағы Вьетнам соғысына қарсылық көрсетушілер, Мексикадағы саяси истеблишментке қарсы демонстрациялар және Чехословакия мен Польшадағы саяси климатты либерализациялауды талап еткен қозғалыс қосылды.

Қарсылықтың нәтижелерін біржақты деп атау мүмкін емес. Францияда қарсылық қозғалысы тез сөнді. АҚШ-та үкімет демонстранттардың ұстамды тарабын қолдап, сегрегацияны конституцияға қарама-қайшы деп жариялады және «азаматтық құқықтар туралы актіні» қабылдады. Оңтүстік Африкада қарсылықтар апартеид режимінің қатаңдауына және бір уақытта елде азаматтық соғыс қарсаңына қойған зорлықтың эскалациясына әкелді. Чехословакияда басталған либералдық реформалар кеңестік шабуылмен оның уақытша оккупациясының себебіне айналды. 1968 жылы Прага көтерілісінің басып тасталуымен салыстырмалы түрде Кеңес одағындағы еркін «алты ондықтардың кезеңі» аяқталды.

XX ғасырдың үшінші ширегі әлі де толық зерттелмеді, сондықтан оның дүниежүзі тарихындағы ең маңызды оқиғаларын бағалау уақыт еншісінде. Тек үш факторды – халықты, экономиканы және қоршаған ортаны қарастырайық. Соңғы жиырма бес жыл ішінде дүниежүзі халқының өсу қарқыны өз тарихи шыңына жетті. Мүмкін, болашақта бұл көрсеткіш қайтадан шарықтап кетер. Дегенмен көптеген демографтардың болжамына сенсек өлім-жітім мен өсіп-өну көрсеткішінің төмендеуіне байланысты келесі ғасырда оның құлдырауы әбден мүмкін.

Жаһандық экономикалық өсім қарқыны да ғасыр ширегінде ең жоғары тарихи деңгейіне жетті. Бұл жағдай дүниежүзінің көптеген елінде халықтың өмір сүру деңгейін жақсартқанымен, бай мен кедей арасындағы алшақтықты жоя алмады. 1970 жылдардың басынан жаһандық экономикалық өсім өте тұрақсыз күй кешіп келеді.

Қоршаған орта мәселесіне келсек, адамдар жаңартылмайтын қуат көздерін тұтынып, 1950–1975 жылдар аралығында биосфераға бұрын-соңды болмаған ауқымда нұқсан келтірді. Адам қызметі түрлі физикалық және табиғи жүйелердің экологиялық тұрғыдан нашарлауын едәуір жеделдетті. Дегенмен 1975 жылдан кейін ғана адамдар қоршаған ортаға тигізген залалын алғаш рет түсіне бастады. Сондықтан кейбір саяси, іскерлік және азаматтық қоғам көшбасшылары біздің қазіргі тұрғыдан қарағанда әлдеқайда баяу болса да, қоршаған ортаға тигізетін залалды бәсеңдетуге бағытталған шаралар қабылдады.

60–70-жылдардағы қарсылық қозғалыстарының тарихи маңыздылығына баға беру біз үшін асығыстық болар еді. Олар бізден уақыты бойынша жақын орналасқан. Сонымен қатар іс жүзінде сол уақыттағы демонстранттардың барлық бағдарламалық пункттері – нәсілшілдік кемсітушіліктің аяқталуы, гендерлік теңдік үшін күрес, қоғамның әлсіз топтарына экономикалық қауіпсіздікті беру мәселелері – бүгінгі күннің әлеуметтік күн тәртібінде негізгі болып қала береді.

Сұрақтар

1. Сіздің ойыңызша соғыс неліктен «Қырғиқабақ соғысы» деп аталды ?
2. КСРО мен АҚШ арасындағы фатальдық қақтығыстар қашан болды?
3. Алжирдегі қарсылық қашан болды және қалай аяқталды?
4. Вьетконг деген қандай ұйым?
5. Вьетнам үшін АҚШ неліктен соғысты және оның Америка үшін нәтижесі қандай болды?
6. Қарсылық қозғалыстарының бір мысалын келтіріп, соған тоқталыңыз.

Әдебиеттер

1. Nikita S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, ed. and trans. Strobe Talbot (Boston: Little, Brown, 1970), 493.
2. Richard Wright, *Black Power: A Record of Reactions in a Land of Pathos* (New York: Harper & Brothers, 1954), 75–76.
3. Douglas Little, *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*, 3rd ed. (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2008), 179.
4. John T. Woolley and Gerhard Peters, *The American Presidency Project* [online], Santa Barbara, CA, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=27116>.
5. Nelson Mandela, *In His Own Words* (New York: Little, Brown, 2003), 28.
6. Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Norton, 1963), 32.